

Gyűjtőút Mangiszauban

Kazak kapcsolatok

A kazakokkal egyrészt Közép-Ázsia felé mozdult el a kutatás, másrészt a viszonylag felderített Volga-Káma vidék és Anatólia közötti területeken élő kazakok népzenejének vizsgálatával egy nagyléptékű areális összehasonlító munka is erősebb alapokat nyert. Ráadásul a kazakok magyar szempontból külön is figyelemre méltóak, hiszen a kunok egy része 1239 után Magyarországra telepedett be, míg az ottmaradtak közül sokan török és mongol etnikumokkal keveredve részt vettek a kazakok etnogenezisében. A középkorban az Arany Horda területéről többször is költöztek Magyarország különböző területeire kunok. A kutatások alapján valószínű, hogy ezek a betelepültek a 17. sz. elején még tartották szokásaikat és nyelvüket, bár ekkorra már az elmagyarosodási folyamat is erősen előrehaladt.

Kazak kutatásom első lépése az volt, hogy 1995 nyarán Almatiban utaztam a kazakok Petőfi-je, Abay Kunanbayev tiszteletére rendezett emlékülésre. Ekkor még csak egy kisebb gyűjtést rendeztem az akkori fővárosban, és néhány alapvető kazak népzenei könyvet szereztem be. 1997-ben azonban már egy jelentősebb expedíciót vezethettem Kazakisztán délnyugati részén, Mangiszauban. Ugyanebben az évben feleségem, Csáki Éva az Ulan Bator közelében fekvő Nalayhban gyűjtött a mongóliai kazakok között, és felhasználtam Somfai Dávidnak a nyugat-mongóliai Bayan Ölgij megyében élő kazakok között végzett 1996-os gyűjtését is.

A mostani rövid cikkben természetesen ezeket a gyűjtőutakat nem ismerethetem részletesen, ehelyett csak a nyugat-kazak gyűjtőút leírásával és egy-két zenei megfigyeléssel boldogítom a tisztelt olvasóközönséget.

Gyűjtőút a délnyugat-kazakisztáni Mangiszauban

A török nyelvek oguz csoportjába tartozó anatóliai török nyelvet a Törökországban eltöltött hat év alatt megtanultam, ám a kazakot csak könyvekből ismertem, ezért egyrészt a nyelvet kiválóan beszélő Somfai Kara Dávidot választottam kísérőmül, másrészt magam is nekifogtam a kazak nyelv tanulásának. A jó gyűjtéshez ugyanis legalább a beszélgetések lényegét értenünk kell, hogy adott esetben a megfelelő irányba kormányozhassuk a kutatás menetét. Az pedig magától értetődik, hogy a zenei felvételek lejegyzésénél és feldolgozásánál hallatlan előny, sőt, szinte megkerülhetetlen a minél jobb nyelvtudás.

A terület, ahová 1997 őszén mentünk, Kazakisztán délnyugati részén,

Vannak-e közös rétegek a török népek népzeneiben? Létezik-e kapcsolat egyes török népzenei és a magyar népzenei rétegek között, és ha igen, milyen magyarázatot találhatunk erre? Speciálisan az anatóliai, a kazak és a magyar népzene rétegei között található-e kapcsolat? E kérdések megválaszolására felé vezető úton jelentett egy újabb lépést a kazak kutatás.

vitt vacsorázni egy barátjához. Kezdem magamat Törökországban érezni, amikor a földre tált vacsorát törökülésben körbeültük, és mindenki kézzel szedett magának a közös tányérból. A kézzel evés persze a városokban már csak a tisztelt vendég húsétellel való fogadásánál maradt meg, noha a falvakban még általános.

A vacsora elköltése után kocsiba szálltunk, és mintegy négyszáz kilométert utaztunk délkeleti irányban, Kulsariba. Ezen a településen éjszakáztunk, majd a következő napon újabb 800 kilométert haladtunk dél felé.

Dél előtt érkezünk meg Mangiszauban központjába, Aktauba. Ez a város, mely Kazakisztánban szépnek számít, valójában négy-ötemeletes házak hatalmas lakótelepe, vagyis olyan, mint sok újabban épült szovjetunióbeli város. A megszokott lakótelepi képet színezi, hogy hajnalban átvonul a városon egy-egy ménes, és többször ütközhet az ember jurtákba is, igaz eze-

Türkmenisztántól északra, a Káspitenger és az Aral-tó között fekszik. A magát kun származásának valló magyar turkológus, Mándoky Kongur István hívta fel figyelmünket arra, hogy Kazakisztánon belül éppen itt, Mangiszauban területén őrződött meg legjobban a hagyományos nomád műveltség.

1997. szeptember 13-án, ottani idő szerint este fél 10-kor ért földet a repülőgépünk Atirau, orosz nevén Gurjev városában. Előzetes megbeszélés szerint fogadott Makszim úr, aki mindjárt el is

Kosakan játszik a kazakok jellegzetes kéthúrú pengetőshangszerén, a dombrán

ket már csak a halotti tor megtartásához állítják fel. Egyéni, kellemes háttér ad a városnak a Kászpi-tó festői partja.

Mindenekelőtt helyi kísérőt kellett találnunk, ezért először a polgármesteri hivatalba mentünk, majd onnan a helyi Kulturális Központba. Az intézmény vezetője, Nurniyaz úr előkerített két hivatásos énekest, név szerint Izbasar és Amandik nevű urakat, s a gondjaikra bízott minket. Amandik rögtön felajánlotta, hogy ő elénekli a területen megtalálható mintegy húsz népdalt, nem kell feleslegesen utazgatnunk. Mi azonban természetesen ragaszkodtunk a helyszíni gyűjtéshez.

A továbbiakban Aktau lett a székhelyünk, innen mentünk expedíciókra a környékbeli kisebb településekre és a nomádok jurtatáboraiiba. Noha előzetesen jól ránk ijesztettek, hogy Kazakisztánban igen nagy a bűnözés, sok a kábítószeres, és örülhetünk, ha épp bőrrrel megússzuk, a kis falvakban mi mindebből semmit sem éreztünk.

Helybeli kísérőnk, Amandik Kömekov úr – kazakul Kömekuli – valamint családja biztosította a szállást, az étkezést és a szállítást. Amandik szállított minket saját autóján, s hathatós segítséget nyújtott az emberek énekre bírásánál is. Ez utóbbi egyáltalán nem

könnyű feladat. Éneket gyűjteni, különösen keleti nőktől, egyike a legnehezebb néprajzi gyűjtőmunkának. Ugyanakkor talán szívesebben énekelnek idegeneknek, mint helybelieknek, hiszen az idegen majd elmegy, ráadásul rá nem is vonatkoznak teljes mértékben a helyi szokások. Ezért a következő módszert alakítottuk ki. Az első napokban elmagyaráztuk kísérőnknél, hogy egyszerű emberek egyszerű dallamaira vagyunk kíváncsiak, nem pedig professzionális előadók műsorára. A falvakba beérkezve ő ismertette jöveteleink célját a helybelieknek, akik azután javasoltak olyan idősebb férfiakat és nőket, akik még tudják a régebbi dallamokat, s el is vitték hozzájuk. A potenciális adatközlőt pedig már a falubeliek világosították fel jöveteleink céljáról, és gyakran kapacitáltak is, hogy énekeljen. Ha nő volt az „áldozat”, akkor az első dallam után kazak kísérőink kimentek, s mi, magyarok folytattuk a gyűjtést, általában jó eredménnyel.

Úgy tűnik, hogy ezen a vidéken a hagyományos népzene erősen visszaszorulóban van, s a régebbi dallamokat főként csak az idősebbek énekelik. A dallamok kihalásától azonban mégsem kell félni, hiszen épp ezek az idős férfiak és nők felügyelik a kisgyermeket, s közben – mint sokszor megfigyeltük – saját régi dallamaikat dúdolgatják nekik.

Bejártuk a terület falvait, eljutottunk a régi karavánutak Üstirt-jához, s meglátogattuk Fort Sevcenkót is. A gyűjtés vége felé egyre inkább a már felvett dallamok kerültek elő, így, ha nem is teljes, de remélhetőleg reprezentatív gyűjtéssel térhetünk haza. A húsz faluban felvett mintegy kétszáz dalt huszonegy férfi és húsz nő énekelte szalagra.

Néhány szó a kazak pszalmodizáló dallamokról

Vannak olyan kisambitusú mangisztai dallamok, melyek a magyar illetve az anatóliai pszalmodizáló stílussal hozhatók kapcsolatba. Jellemző rájuk a *mi-re-do* magon történő mozgás által meghatározott dallammenet, az 5-b3-b3 vagy 5-b3-4 sorzáróhangok és legtöbbször a recitatív előadás. A *mi-re-do* mag fölfelé kiegészülhet *so*-val, a dallam vége pedig többnyire *la*-ra ereszkedik le. A dallamok között van lakodalmi dal, „terme”, bölcsődal, szerelmes dal és táncdallam is.

A stílus fő képviselője a kétsoros, 5-b3-4 vagy 5-b3-b3 belső kadenciás, 1–5/6 ambitusú, tizenegyszótagos Ak böbek „fehér baba” dallam (1. kotta). Ez a dallam igen közkedvelt, amit az is mutat, hogy különösebb rákérdezés nélkül hét variánsát is gyűjtöttük.

$\text{♩} = 100$

Ak Bö - bek ket - ke - niq - be, e - ley - he - e,
 scrt - ten ta - yip, a - y - a - aw,
 A - dam - d'ay al - d'ay - ra - t'iy dü - ni - ya, haw,
 er - l'ay za - yib, aw, e - iy, er - l'ay za - yib, woy.

Ay, a - ga-lar, a - ga - lar,
 Ja - ſi da űl-kűn, ay, a - na - lar,
 Ka-rűn - das jeű - ke - jay a - pa - lar,
 Al - đű - űz - da, goy, ay - ta - rűn,
 Bir az - gűn - tay, aw, sű - zűm bar,
 Ba - ya - gű yűl - kű jű - lűn - đ'ay,
 Men a - nam - nan, goy, tuwűp - pűn.
 Sar' Ar - ka - nűm da kű - rűn - da,
 Ā - we - li A - day a - ta - műz da, goy,
 Je - tip - ti ko - nűs, ay, bu - rűn - da...
 Ey, bir ne - ſe mal - đű,
 goy, kűr - gűn, ay - day, aw,
 Ay - day, ay, ay - day, ay, ay - day, ay,
 ay - day, ay - day, aw.

A kazak „pszalmodizáló” stűlus kűlűn rűtegűt alkotjĀk azok a dalok, melyeknek az elsű sora a 7. fokon zĀr, s a dallam vĕgűn nem ereszkednek le *la*-ra, hanem a *ti* hangon zĀrnak, egyebekben azonban megegyeznek a *la*-n zĀrű pszalmodizĀlű dallamokkal. A 2. kottĀn egy ilyen *ti* vĕgű dallamot lĀtunk, melyet az tesz kűlűnlegesen tanulsĀgossĀ, hogy többszűri *do*-ra majd *ti*-re zĀrĀs utĀn egy refrĕnszerű rĕsszel vĕgűl mĕgis *la*-n vĕgzűdik.

A tűrűk nĕpek zenĕi, s ezen belűl is a kazak nĕpzenĕvel ismerkedni vĀgyűkat ĕrdekelheti, hogy elkĕszűlt a kűnyvem, melyet az Akadĕmiai Kiadű jelentetett meg *Kazakh Folksongs From the Two Ends of the Steppe – Kazak nĕpdalok a sztyeppe kĕt vĕgĕrűl* cĕmmel – (www.akkr.hu). A kűnyvhűz egy CD-t is kĕszĕttem a legszebb ĕs legjellemzűbb gyűjtűt dallamokkal. Ebben a kűnyvbűn a dĕlnyugat-kazak terűlet zenĕje mellett az innen hĀromezer kilomĕterre fekvű mongűliai kazakok nĕpzenĕjĕt is leĭrom, s a kĕt zene űsszehasonlĩtĀsĀval, valamint a magyar vonatkozĀsok feltĀrĀsĀval is megprűbĀlkozom. Emellett a Magyar Zene folyűiratban is rĕszletesen beszĀmoloĕk a kazak gyűjtĕsekrűl egy nĕgyrĕszes cikksorozatban.

Sipos JĀnos

